SŁOWNICZEK

(opracowanie na podstawie:
1. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych,* PWN 2002;
2. W. Koch, *Style w architekturze,* Warszawa 1996.)

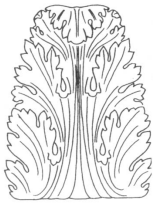

Akant - stosowana szeroko w ornamentyce roślina o dużych, głęboko wyciętych liściach i zebranych w kłos kwiatostanach, rosnąca w stanie dzikim w krajach śródziemnomorskich.

Alternacja - układ kilku elementów dekoracyjnych lub konstrukcyjnych, występujących na przemian w rzędzie.

Ambit, obejście - w kościołach przejście obiegające prezbiterium, oddzielone od niego murem lub arkadami, znajdujące się zwykle na przedłużeniu naw bocznych.

Amfilada - trakt pomieszczeń połączonych drzwiami umieszczonymi na jednej osi, na ogół identycznej do osi traktu lub równoległej do niej.

Apsyda, absyda - otwarte do wnętrza pomieszczenie na rzucie półkola, półelipsy, trójliścia, podkowy, trapezu lub wieloboku, zamykające prezbiterium lub nawę (niekiedy nawy boczne i ramiona transeptu).

Archiwolta - profilowane lub ornamentowane czoło arkady, element dekoracyjny pokrywający krzywiznę łuku.

Arkada - element arch. składający się z dwóch podpór (filarów, kolumn) zamkniętych górą łukiem. Może spełniać funkcje konstrukcyjne bądź tylko dekoracyjne.

Atlant - posąg mężczyzny zwykle w postawie stojącej, służący za podporę zamiast kolumny, filara lub pilastra, wspierający głową, barkami lub rękami belkowanie, sufit, balkon czy inny element arch.

Attyka - ścianka, balustrada lub rząd sterczyn bądź szczycików, wieńczących elewację budowli i znajdujących się zwykle ponad gzymsem koronującym; attyka pełni głównie funkcję dekoracyjną, służąc zwykle do częściowego bądź całkowitego osłonięcia dachu.

Astragal - ornament ciągły w formie pół wypukłego pasma z pałeczek rozdzielonych pojedynczymi lub podwójnymi krążkami bądź perełkami.

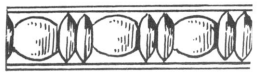

Balkon - nadwieszony, otwarty element arch., wysunięty przed lico ściany zewn. budynku, pełniący rolę użytkową i dekoracyjną.

Balustrada - ażurowa ścianka parapetowa stosowana w ogrodzeniach, do zabezpieczenia mostów, schodów, tarasów, balkonów, do podziału wnętrza, bądź w celach dekoracyjnych - jako zwieńczenie ścian.

Barbakan, rondel - dzieło obronne wysunięte przed linię murów, najczęściej w formie obszernej baszty cylindrycznej z bramą, połączone mostem lub osłoniętym przejściem z bramą miejską.

Basteja - dzieło obronne w kształcie niskiej (zwykle o dwu kondygnacjach) baszty na planie koła lub podkowy, murowane albo wykonywane jako nasyp ziemny; służyło jako stanowisko artylerii flankującej dostęp do kurtyn.

Bastion - gł. element nowożytnych umocnień obronnych w postaci wysuniętych narożników zazwyczaj w kształcie pięcioboku o otwartej podstawie; **czołem** bastionu nazywa się dwa najbardziej wysunięte boki, stykające się ze sobą zwykle pod kątem 60-90°, **barkami** – boki stykające się z nimi, zwykle pod kątem 90-120 ^{o}, łączące się z kolei z kurtynami, **szyją** nazywamy podstawę pięcioboku.

Baszta - wieża warowna fortyfikacji średniowiecznych, częściowo wysunięta przed lico murów obronnych i wzniesiona ponad ich poziom, flankująca dostęp do murów i bram.

Baza - podstawa kolumny, filara, pilastra, dźwigająca trzon.

Bazylika - kościół wielonawowy, o nawie środkowej wyższej od naw bocznych, doświetlonej przez rząd okien znajdujących się nad dachami naw bocznych.

Belkowanie - w porządkach klasycznych najwyższy, poziomy, spoczywający na kolumnach trójdzielny człon składający się z **architrawu**, **fryzu** i **gzymsu**.

Bęben, tambur - część budowli na rzucie koła, elipsy lub wieloboku, stanowiąca podstawę kopuły; ściany bębna przeprute są zwykle oknami, stanowiącymi często główne źródło światła dla przestrzeni pod kopułą.

Biforium - dwudzielne, arkadowe okno bądź przezrocze, (analogicznie **tryforium** – trójdzielne).

Blanki, krenelaż - w średniowiecznych murach obronnych zęby przedpiersia wieńczącego mur lub basztę, z regularnie rozmieszczonymi prześwitami o wykroju prostokątnym; stanowiły osłonę dla strzelających przez prześwity łuczników.

Blenda - ślepy otwór, płytka wnęka w murze, w formie arkady lub okna; zwykle stosowana jako element dekoracyjny, rzadziej w celu odciążenia ściany.

Boniowanie - dekoracyjne opracowanie lica muru kam. przez profilowanie zewn. krawędzi poszczególnych ciosów lub naśladowanie tego w tynku.

Boskiet - zwarty masyw drzew lub krzewów, ujęty w strzyżone ściany szpalerów.

Brona - krata drewniana zasłaniająca wejście średniowiecznej bramy warownej, zawieszona na łańcuchach i unoszona do góry przez dźwig.

Bukranion - motyw dekoracyjny w kształcie czaszki byka.

Cegła:
w zależności od sposobu wykonania dzielimy na **maszynową** i **ręczną** (dawna cegła ze śladami palców, powstałymi przez pociągnięcie ręką po glinie ułożonej w formie nosi nazwę **palcówki**), w zależności od stopnia wypalenia na **niedopałkę, wiśniówkę** i **zendrówkę**.

Centralna budowla - założenie architektoniczne o jednakowej symetrii w co najmniej 4 kierunkach i zaakcentowanej bryle środkowej, na planie kolistym, eliptycznym, kwadratowym, wielokątnym, krzyżowym, czterolistnym lub wielolistnym.

Chór - prezbiterium.

Chór muzyczny - w kościołach pomieszczenie na instrumenty muzyczne (najczęściej organy) i dla chóru śpiewaczego.

Cios - kamień obrobiony dla celów budowlanych.

Cokół - najniższy nadziemny człon budowli, podstawa kolumny, filara, pilastra lub postument.

Cyborium - baldachimowa obudowa arch., wznoszona w kościołach nad ołtarzami, grobami świętych, chrzcielnicami lub relikwiarzami.

Dach
Składa się z konstrukcji nośnej i pokrycia. Górne powierzchnie pokrycia nazywają się **połaciami** dachowymi, miejsce przecięcia pod kątem ostrym połaci – **narożem**, a pod rozwartym – **koszem**. Pionową płaszczyznę ograniczającą połacie z boku nazywamy **szczytem**. Dolna krawędź dachu to **okap**, a górna, stanowiąca linię przecięcia dwóch połaci, równoległa do okapu to **kalenica**.

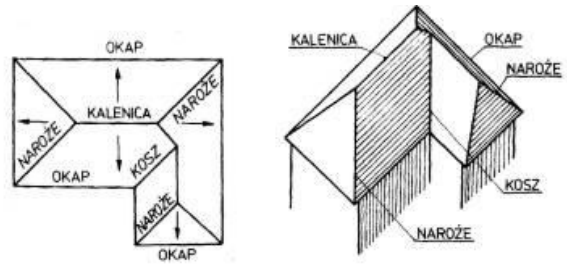

Rodzaje dachów:

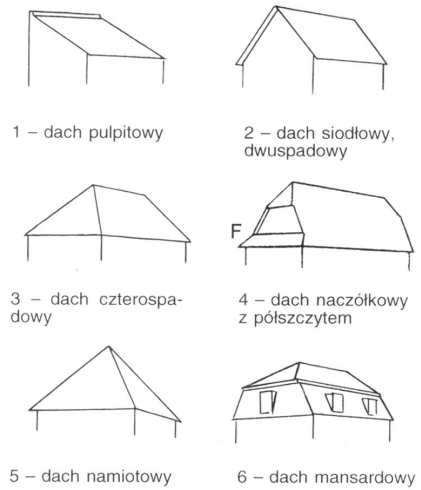

Empora - rodzaj galerii lub trybuny, głównie w kościołach, służącej do powiększenia powierzchni, oddzielenia określonych grup w obrębie wspólnoty, umieszczenia organów lub artykulacji ścian.

Esplanada - niezabudowana przestrzeń przed fortyfikacjami, dająca dobry wgląd i odkryte pole obstrzału.

Facjata - pomieszczenie w kondygnacji strychowej, którego okna, przebite przez połać dachu, ujęte są we własne ścianki, nakryte osobnym daszkiem, prostopadłym do kalenicy dachu.

Fasada - elewacja budynku wyróżniona od pozostałych odmienną kompozycją arch. zawierająca zwykle główne wejście.

Faseta - ukośne ścięcie graniastej krawędzi naroża; również zaokrąglony narożnik między ścianą a sufitem.

Feston - motyw dekoracyjny w formie podwieszonego po bokach, zwisającego ku dołowi pęku kwiatów, liści czy owoców lub powieszonej w ten sposób draperii.

Filar - pionowa podpora, najczęściej wolnostojąca, o funkcji podobnej jak kolumna (może mieć również bazę, głowicę), o przekroju wielobocznym.

Fresk, al fresco - technika malarstwa ściennego, polegająca na malowaniu na mokrym tynku, malowidło wykonane tą techniką.

Fronton, przyczółek - trójkątny szczyt w architekturze klas. lub posługującej się formami klas. wieńczący fasadę lub ryzalit; jego pole wewn. gładkie lub wypełnione rzeźbą, obramione gzymsem, nosi nazwę **tympanonu**.

Fryz - poziomy pas dekoracyjny.

Gazon - owalny lub kolisty trawnik na podjeździe przed pałacem lub dworem, otoczony drogą dojazdową.

Gurt - pas sklepienny, płaski konstrukcyjny łuk podsklepienny wsparty na dwóch podporach, wzmacniający i podtrzymujący sklepienie.

Gzyms – poziomy element architektoniczny, wysunięty przed lico muru dla zaakcentowania horyzontalnych podziałów budowli i ochrony przed deszczem. Jeśli gzyms całym swoim profilem omija uskokowo występy muru nazywamy go **gierowanym**. (rys.)

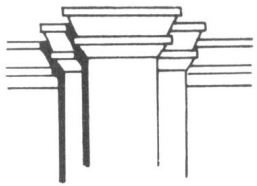

Halowy kościół - budowla sakralna w której wszystkie nawy mają tą samą wysokość, a nawa główna, pozbawiona okien, doświetlana jest za pośrednictwem naw bocznych.

Hełm – zwieńczenie wieży, często o ozdobnym kształcie, wykonane zwykle z drewna (kryte blachą, gontem, dachówką), niekiedy z cegły lub kamienia.

Herma - element arch. w formie czworokątnego słupa, zwężającego się zazwyczaj ku dołowi, zwieńczonego głową lub popiersiem.

Hurdycja - ganek drewniany na zewnątrz średniowiecznych murów warownych, z otworami w podłodze, stanowiącymi wyrzutnie pocisków i wrzących cieczy.

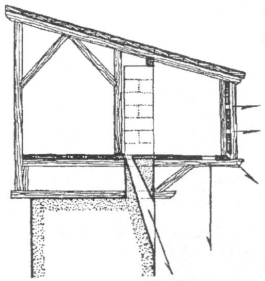

przekrój schematyczny hurdycji

Interkolumnium - odległość między kolumnami budowli, liczona od ich osi pionowych, wyrażana w modułach.

Jaskółczy ogon - motyw dekoracyjny w kształcie dwóch odwróconych od siebie ćwierćkoli.

Kanelury, kanele, żłobki - pionowe równoległe do siebie rowki, pokrywające trzony kolumn lub pilastrów w celu nadania im smukłości i lekkości.

Kapitel, głowica - górna, wieńcząca część kolumny, pilastra, filara, ukształtowana plastycznie.

Kapitularz - jedno z pomieszczeń klasztoru, służące do zebrań zakonników.

Kaponiera - w fortyfikacjach nowożytnych budowla ziemna broniąca wnętrza fosy, pozwalająca na prowadzenie ognia wzdłuż wału.

Kariatyda - posąg kobiecy stanowiący podporę architektoniczną, dźwigający na głowie element arch. (belkowanie, balkon itp.)

Kartusz - ozdobne obramienie tarczy herbowej, tablicy inskrypcyjnej, płaskorzeźby, malowidła, często podtrzymywane lub flankowane przez putta, anioły, zwierzęta.

Kaseton, skrzyniec - zagłębienie w stropie drewnianym między odcinkami krzyżujących się belek. Stosowane również w arch. murowanej - na stropach, sklepieniach, kopułach, podłuczach arkad - podziały na pola prostokątne, wielokątne bądź zaokrąglone, w celach dekoracyjnych.

Kazamata - sklepiony schron w fortyfikacji stałej, zabezpieczony warstwą ziemi, zaopatrzony w strzelnice, kazamaty budowano w długich szeregach łącząc poszczególne izby korytarzami na tyłach.

Kimation - ornament ciągły, pasowy ze stylizowanych liści.

Kliniec - kamień ociosany lub cegła kształtu klinowego lub trapezowatego, zasadniczy element konstrukcyjny łuku i sklepienia.

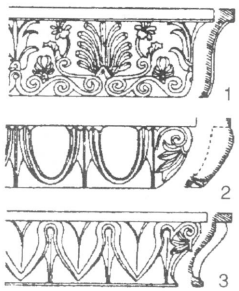

kimationy: 1 – dorycki; 2 – joński; 3 – lesbijski

Koncha - sklepienie w kształcie odciętej pionowo połowy czaszy kopuły.

Konsola - wspornik kamienny lub drewniany, zwykle w kształcie woluty lub esownicy, służący do podtrzymywania gzymsu, balkonu, zwieńczeń okiennych i drzwiowych.

Kordegarda, odwach - budynek gł. warty garnizonu, a także wszelkich wart wojska i policji.

Krenelaż - blankowanie.

Kruchta - przedsionek kościoła, poprzedzający wejście główne, czasem też boczne do naw lub zakrystii, pomieszczenie wyodrębnione wewnątrz kościoła, najczęściej pod chórem muzycznym lub w dolnej kondygnacji wieży sytuowanej na osi fasady.

Krużganek - ciąg komunikacyjny, biegnący wzdłuż ścian zewn. budynku, najczęściej od strony dziedzińca, z jednej lub kilku stron, w jednej lub kilku kondygnacjach, otwarty arkadami filarowymi lub kolumnowymi, przykryty stropem lub sklepieniem, najczęściej krzyżowym.

Krypta - podziemne lub na pół podziemne sklepione pomieszczenie pod prezbiterium kościoła, służące jako miejsce pochówku świętych, dostojników świeckich i duchownych

Kurtyna - odcinek muru lub wału obronnego pomiędzy basztami, bastejami lub bastionami.

Lambrekin - element dekoracyjny w formie pasa tkaniny wyciętego w zęby, zdobionego galonem, frędzlami i chwastami, stosowany jako krótka firanka lub obramienie zasłon i baldachimów.

Laskowanie - gotycka dekoracja z wąskich kamiennych prętów o różnych profilach.

Lawetarz, lavabo - umywalnia kapłańska, w kościołach zwykle w zakrystii, w klasztorach przed wejściem do refektarza.

Latarnia - nadbudówka w formie okrągłej, owalnej lub wielobocznej wieżyczki nad dachem lub kopułą, przepruta oknami, zwieńczona własnym hełmem, oświetlająca wnętrze.

Lektorium - drewniana lub murowana ścianka oddzielająca w kościołach (gł. biskupich i klasztornych) prezbiterium od nawy.

Lizena - płaski, pionowy pas muru lekko występujący z jego lica; w odróżnieniu od pilastra nie posiada głowicy i najczęściej też bazy.

Loggia - pomieszczenie otwarte na zewnątrz, zwykle przesklepione, usytuowane zazwyczaj w elewacji budynku na całej jej szerokości lub krótszym odcinku, zamknięte kompozycyjnie i nie będące ciągiem komunikacyjnym, służące głównie jako miejsce dla wypoczynku i widokowe.

Lukarna - okno lub okienko w połaci dachowej, często owalne lub okrągłe, w ozdobnym obramieniu.

Luneta – odcinek sklepienia, zwykle poprzeczny w stosunku do gł. sklepienia budynku, mieszczący przeważnie otwór okienny w zamykającej ją od zewnątrz pionowej ściance; występuje głównie w sklepieniach kolebkowych.

Machikuły – w fortyfikacjach średniowiecznych ganek na murach obronnych, wysunięty przed ich lico zewn. na kamiennych krokształtnach lub sklepieniach ceglanych; w podłodze znajdowały się otwory do zrzucania pocisków i wylewania wrzących cieczy.

Małżowinowo-chrząstkowy ornament - ornament składający się z fantazyjnie trawestowanej małżowiny usznej w połączeniu z guzowatymi chrząstkami.

Mansarda - pomieszczenie mieszkalne znajdujące się w kondygnacji strychowej; termin początkowo stosowany do pomieszczeń pod dachem mansardowym, także popularna nazwa takiego dachu.

Maswerk - dekoracja arch. charakterystyczna dla sztuki gotyckiej składająca się z elementów geom. (laskowań, kół, odcinków koła, stylizowanych trój- i czteroliści, rybich pęcherzy) wykonanych w kamieniu i cegle. Maswerk stosowano do wypełniania gł. ażurowych otworów okiennych, rozet, przeźroczy, wimperg, balustrad i innych elementów arch.; niekiedy także pól ściennych (zw. ślepym).

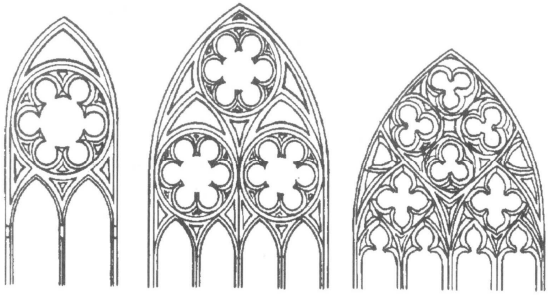

maswerki

Maszkaron - motyw dekor. w formie stylizowanej głowy ludzkiej lub na pół zwierzęcej, o zdeformowanych groteskowo rysach i często fantastycznej fryzurze.

Meander - ornament pasowy z linii lub listwy załamującej się rytmicznie pod kątem prostym.

Metopa - kwadratowa lub prostokątna płyta między tryglifami na fryzie belkowania doryckiego.

Międzymurze - w zamkach i miastach średniowiecznych teren położony między zewnętrznym a wewnętrznym pierścieniem murów.

Mozaika - technika dekor. zaliczana do malarstwa monumentalnego, polega na układaniu wzoru z drobnych, różnego kształtu barwnych kamieni, szkła i ceramiki na odpowiednio przygotowanym podłożu (poszczególne płytki mozaiki nazywa się **tesserami**).

Mur
Powierzchnię muru nazywa się **licem**, układ poszczególnych kamieni lub cegieł - **wątkiem** lub **wiązaniem**; podziemną część m. - **fundamentem** lub **podwaliną**, dolną - **cokołem**, a górną wieńczącą - **koroną**.

Nadświetle - górna część otworu bramy lub drzwi, znajdująca się ponad skrzydłami i służąca do przepuszczania światła.

Nawa - część kościoła między prezbiterium a kruchtą, przeznaczona dla wiernych. W założeniach wielonawowych rozróżnia się **nawę główną**, sytuowaną na osi budynku, zazwyczaj szerszą od **naw bocznych**, oddzielonych od niej najczęściej rzędem podpór (kolumny, filary), oraz **nawę poprzeczną (transept)**, która przecina nawę główną pod kątem prostym, tworząc po jej obu stronach dwa ramiona.

Nisza - najczęściej prostokątne lub półokrągłe, zamknięte półkoliście górą wgłębienie w murze, o charakterze dekoracyjnym.

Obelisk - wysoki słup, przeważnie czworoboczny, zwężający się ku górze, ścięty u szczytu, w formie wydłużonego ostrosłupa.

Oculus - okrągły otwór w ścianie lub sklepieniu (najczęściej w szczycie kopuły) przepuszczający światło i powietrze do wnętrza.

Okap - dolna krawędź połaci dachu wysunięta przed lico ściany, w celu chronienia jej przed ściekającą wodą deszczową.

Okuciowy ornament - manierystyczny ornament składający się z motywów naśladujących płaskie żelazne okucia, wycięte w kształcie listew i ażurowych plakiet, wśród których występują m.in. kaboszony, małe rauty i elementy imitujące główki gwoździ.

Oratorium - oddzielne pomieszczenie, rodzaj kaplicy, przeznaczone dla celów kultowych ściśle określonej grupy wiernych, np. zakonników w klasztorze, alumnów w seminarium duchownym, chorych w szpitalu.

Ościeże - powierzchnia wewn. muru ujmującego otwór okienny, drzwiowy itp. Skośnie ścięte ku wnętrzu lub na zewnątrz ościeże nazywa się **glifem** lub **rozglifieniem**.

Panneau - kwadratowa lub prostokątna płycina powstała w wyniku arch. rozczłonkowania ściany lub boazerii, w drewnianym, stiukowym, rzadziej kamiennym obramieniu, wypełnionym malowidłem lub reliefem, także sam relief lub malowidło ujęte w takie obramienie.

Panoplia - motyw dekoracyjny składający się z krzyżujących się elementów uzbrojenia.

Parapet, **przedpiersie** - w dziełach obronnych mur lub nasyp biegnący szczytem wału od strony zewn.; mieściła się na nim działobitnia i stanowisko strzeleckie.

Parter - płaski kwietnik, pokryty ornamentem z darniny, roślin obwódkowych i kwiatów, na tle żwiru lub piasku.

Pawilon - niewielki budynek, przeważnie parterowy, o lekkiej konstrukcji, wchodzący zazwyczaj w skład określonego zespołu arch.- przestrzennego.

Pendentywa, żagielek – narożny sferyczny wycinek sklepienia; stosowane w budowlach na planie czworobocznym umożliwiają oparcie na nich kopuły, czyli umożliwiają przejście od rzutu czworobocznego do okrągłego.

Piano nobile, bel-étage - w architekturze pałacowej kondygnacja (zwykle pierwsze piętro) zawierająca ciąg komnat lub sal reprezentacyjnych.

Pierzeja - ciąg elewacji frontowych domów stojących w jednej linii, zamykających jedną stronę placu lub ulicy.

Pilaster - płaski filar przyścienny, pełniący funkcję podpory i dekoracyjnego rozczłonkowania ścian; występuje także jako część obramienia otworów okiennych, drzwiowych, bramnych itp. Składa się z głowicy, często również bazy lub cokołu i gładkiego lub żłobkowanego trzonu; występuje w połączeniu z belkowaniem, rzadziej z łukami.

Pinakiel, fiala - charakterystyczny dla gotyku dekoracyjny element arch. w postaci wysmukłej kamiennej sterczyny o czworobocznym trzonie z rytmicznymi szeregami żabek wzdłuż krawędzi i kwiatonem na szczycie.

Plafon - duże pole dekoracyjne obejmujące centralną część sufitu lub podniebienia sklepień, stanowiące optyczne zamknięcie wnętrza od góry.

Płycina - lekko wgłębione, zwykle oprofilowane pole, gładkie lub wypełnione dekoracją, zwykle płaskorzeźbioną.

Podciąg - główna belka stropowa, na której w kierunku prostopadłym oparte są inne belki stropowe.

Podcień - otwarte zewnętrzne pomieszczenie w przyziemiu budynku, nie występujące z lica muru, ograniczone słupami, filarami lub kolumnami, usytuowane wzdłuż elewacji budynku albo obiegające go dookoła.

Portal - ozdobne obramienie otworu wejściowego, na które składają się elementy arch. i rzeźbiarskie.

Portyk - zewnętrzna część budynku, otwarta przynajmniej z jednej strony kolumnadą lub rzędem filarów, często zwieńczona trójkątnym frontonem.

Porte-fenetre - okno sięgające do podłogi i zazwyczaj oddzielone od niej progiem, zaopatrzone czasem w balustradę zewnętrzną.

Porządki architektoniczne - systemy konstrukcyjno-kompozycyjne, których elementy są powiązane określonymi proporcjami obliczanymi jednostką zwaną **modułem.** Podstawowe rodzaje porządków wykształciły się w starożytności, w kręgu kultury klasycznej.

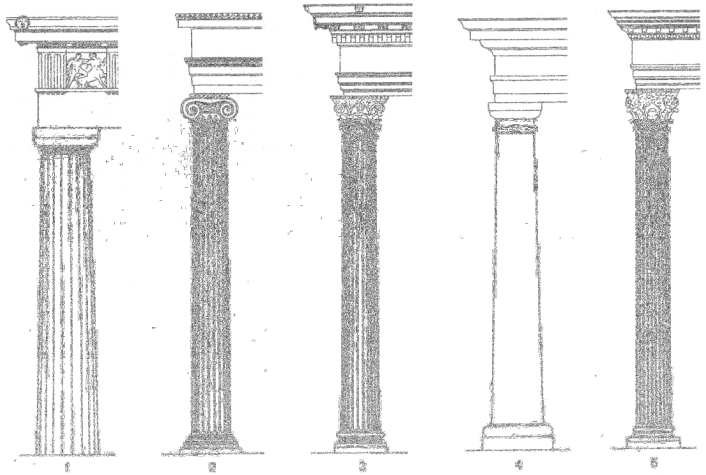

1. **porządek dorycki** - charakteryzują go ciężkie proporcje, surowość, monumentalizm, kolumny wsparte są bezpośrednio bez bazy na stylobacie, mają żłobkowany trzon (18-20 ostro ściętych żłobków) zwężający się ku górze z lekkim wybrzuszeniem (entazis), oraz głowicę złożoną z echinusa i abakusa; belkowanie składa się z gładkiego architrawu, fryzu podzielonego na **tryglify** i **metopy** oraz z gzymsu zakończonego często rynną (simą), pod każdym tryglifem, poniżej listwy (tenia) znajduje się tzw. regula z 6 łezkami.

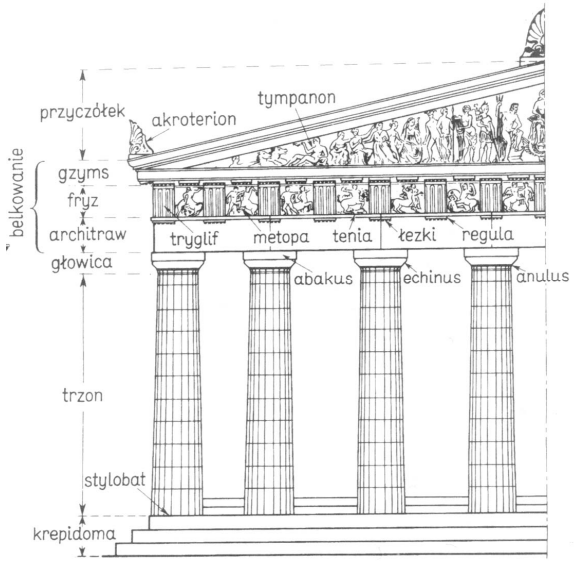

2. **porządek joński** - cechuje go lekkość, smukłość proporcji i duża ozdobność, ma profilowaną bazę, żłobkowany trzon (24 żłobki) z nieznaczną entazis oraz bogato zdobioną głowicę z motywem **wolut** (ślimacznic); belkowanie składa się z trójczłonowego architrawu, ciągłego fryzu, wypełnionego dekoracją reliefową , pod gzymsem koronującym rząd ząbków, poszczególne części belkowania podzielone kimationem i astragalem.
3. **porządek koryncki -** odmiana porządku jońskiego, różniąca się dekoracją głowicy, mającej kształt kosza okolonego dwoma rzędami liści **akantu**, na których opierają się 4 woluty, dźwigające abakus.
4. **porządek toskański -** italska odmiana porządku doryckiego (kolumna z bazą i gładkim trzonem)
5. **porządek kompozytowy -** głowica łącząca cechy porządku jońskiego (woluty) i korynckiego (liście akantu)
6. **porządek spiętrzony** - w kilkukondygnacyjnych budynkach występowanie innego porządku na każdej kondygnacji (zwykle najniżej dorycki lub toskański, potem joński i koryncki)
7. **wielki porządek** - kolumny lub pilastry ujmują kilka kondygnacji elewacji.

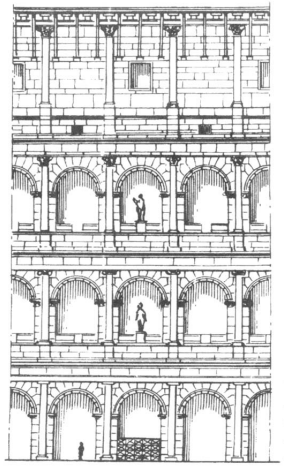
6

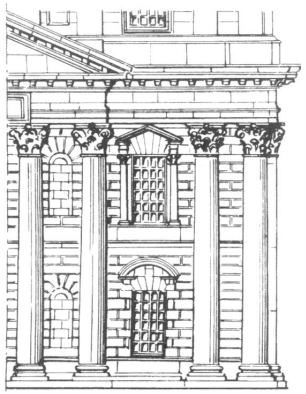
7

Poterna - podziemne przejście wewnątrz twierdzy bądź fortu umożliwiające komunikację pomiędzy poszczególnymi stanowiskami bojowymi na wałach lub w rowach fortecznych, schronami, koszarami itp. bez narażenia się na bezpośredni ostrzał.

Prezbiterium, chór - przestrzeń kościoła przeznaczona dla duchowieństwa, zazwyczaj wydzielona od nawy głównej lekkim podwyższeniem, balustradą i łukiem tęczowym; w średniowieczu było zazwyczaj orientowane (skierowane na wschód).

Przedproże - taras z balustradą i schodami na otwartej przestrzeni, zajmujący całą szerokość domu od ulicy, często podpiwniczony.

Przeźrocze - przepuszczający światło, nie oszklony otwór w ścianie, zwykle o dekoracyjnym wykroju (biforium, triforium), wypełniony ażurową dekoracją rzeźbiarską z drewna lub kamienia (np. z gotyckimi maswerkami).

Przęsło - przestrzeń między sąsiadującymi ze sobą podporami dźwigającymi odrębną konstrukcyjnie część sklepienia lub wyodrębniona rytmicznie powtarzanymi elementami podziału pionowego płaszczyzna elewacji.

Przypora, skarpa - pionowy element konstrukcyjny w formie filaru przyściennego o ściętym pochyło boku zewnętrznym lub profilu uskokowym. Przypora wzmacnia ściany budynku lub wolnostojącego muru, oraz przenosi ciężar sklepień na grunt.

Putto – motyw dekoracyjny w przedstawiający małego nagiego chłopca.

Reduta - zamknięte, ziemne, samodzielne dzieło fortyfikacji polowej lub półstałej, jeden z rodzajów szańca. Reduty stanowiły zwykle pierwszą, wysuniętą linię umocnień twierdz lub umocnień obronnych w otwartym polu; otaczane były wałem, fosą.

Refektarz - klasztorna sala jadalna.

Rocaille – rokokowy ornament o fantazyjnej asymetrycznej i nieregularnej formie, płynnych i strzępiastych konturach, imitujący kształty stylizowanych małżowin, muszli, z czasem wzbogacony kogucim grzebieniem lub formą jakby zastygłych grzywaczy.

Rollwerk - ornament zwijany.

Rotunda - budowla centralna na rzucie koła, zawierająca wewnątrz najczęściej jedno pomieszczenie, kryte kopułą; może stanowić budynek zamknięty, czasem otoczony kolumnadą, bądź otwierający się kolumnadą a zewnątrz.

Rozeta - w średniowiecznej arch. kościelnej duży kolisty otwór okienny w szczytach lub nad portalami, wypełniony bogatą dekoracją w układzie koncentrycznym (maswerk, witraż).

Rustyka - dekoracyjne opracowanie faktury ściany za pomocą obróbki lica poszczególnych ciosów na wzór naturalnego łomu kamiennego.

Rybi pęcherz - motyw dekoracyjny, wykonywany w reliefie lub o wykroju ażurowym przypominający kształtem pęcherz pławny ryby; charakterystyczny dla ornamentyki gotyku.

Ryzalit - występująca z lica elewacji część budynku, tworząca z nim organiczną całość; rozróżnia się ryzalit środkowy - akcentujący gł. oś elewacji, ryzality boczne - umieszczone symetrycznie na obu skrajach elewacji i narożne, występujące jednocześnie na dwóch elewacjach; ryzalit pozorny nie zmienia układu wewn. budynku.

Rzygacz, gargulec - ozdobne zakończenie rynny dachowej, z którego woda deszczowa swobodnie spada daleko od lica muru.

Salowy kościół - kościół jednonawowy, w którym prezbiterium i nawa mają tę samą szerokość, wysokość i wspólne przekrycie, tworząc jednolite wnętrze sprawiające wrażenie sali.

Sgraffito - jedna z technik dekoracyjnych malarstwa ściennego, polegająca na pokryciu muru kilkoma (najczęściej dwoma) warstwami barwnego tynku. Wilgotne warstwy wierzchnie zeskrobuje się następnie aby ukazać warstwę spodnią i w ten sposób utworzyć kilkubarwną kompozycję.

Sklepienie - konstrukcja budowlana o przekroju krzywoliniowym, służąca do przekrycia określonej przestrzeni budynku. Długie sklepienia dzielone są i wzmacniane za pomocą łuków jarzmowych- **gurtów**; pola sklepień wydzielone gurtami, żebrami lub filarami nazywa się **przęsłami**; ze względu na boczne parcie ciężaru sklepień na podpory, ściany lub filary, wzmacniane są przyporami.
Schematy sklepień:

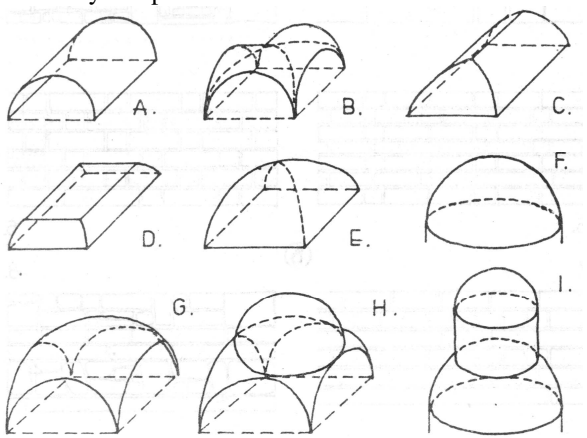

A. sklepienie kolebkowe B. sklepienie krzyżowe
C. sklepienie nieckowe D. sklepienie zwierciadlane
E. sklepienie klasztorne F. kopuła G. sklepienie żaglaste H. kopuła na żaglach I. kopuła na bębnie (tamburze) lub latarnia na kopule
Sklepienia gotyckie:

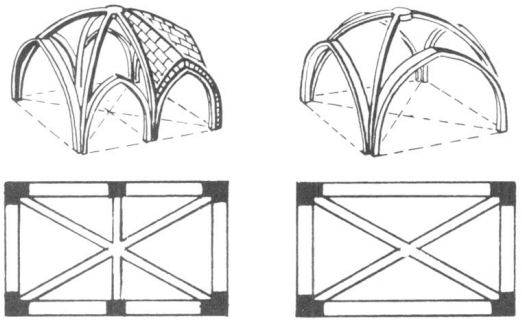

il. 3a – sklepienie krzyżowo-żebrowe. Po lewej: 6-dzielne, po prawej: 4-dzielne

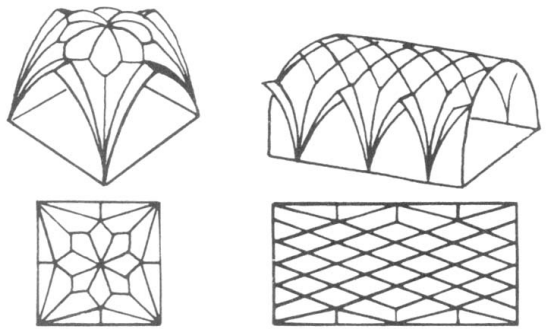

il. 4a – sklepienie gwiaździste

il. 4b – sklepienie sieciowe

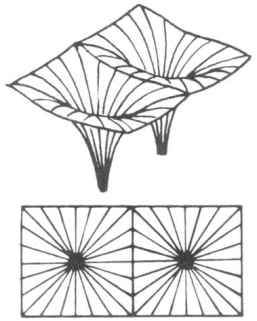

il. 5a – sklepienie wachlarzowe

Słup - pionowy, wolnostojący element konstrukcyjny nośny; słup z głowicą, o przekroju okrągłym zwany jest **kolumną**; o przekroju kwadratowym lub wielokątnym- **filarem**.

Służka - w arch. gotyckiej pionowy cienki element o przekroju wałka lub półwałka, zespolony na ogół z wolnostojącym filarem wiązkowym lub filarem przyściennym; przenosi na niego za pośrednictwem żeber ciężar sklepienia krzyżowo-żebrowego.

Spływ walutowy - element dekoracyjny w kształcie esownicy wypełniający przestrzeń narożną między węższą kondygnacją wyższą a szerszą kondygnacją niższą.

Sterczyna - pionowy, wieńczący element dekoracji arch. np. pinakiel, obelisk, akroterion itp.

Stiuk - materiał zdobniczy nakładany na ściany i elementy arch. wnętrz; w skład stiuku wchodzi wapno, piasek marmurowy, gips, klej i barwniki.

Stołp, donżon – wieża lub baszta obronna usytuowana najczęściej wewnątrz zamku, z wejściem na wysokości korony murów; na ogół w najniższej partii pozbawiona schodów; stanowiła punkt obserwacyjny, a przede wszystkim ostatnie schronienie obrońców w wypadku wdarcia się wroga na mury.

Supraporta, naddźwiernik - panneau dekoracyjne umieszczone nad otworem drzwiowym, wypełnione dekoracją rzeźbiarską, freskową lub malowidłem na płótnie ujętym w stiukowe lub drewniane obramienie.

Sygnaturka - mały dzwon kościelny umieszczany zwykle w wieżyczce nad prezbiterium lub na skrzyżowaniu naw; także nazwa takiej wieżyczki.

Szczyt - 1. pionowa płaszczyzna ograniczająca połacie dachowe z boku. 2. dekoracyjne, oparte o kształt trójkąta zwieńczenie elewacji budynku lub jego fragmentu (najczęściej ryzalitów portali, otworów okiennych).

Szkieletowa konstrukcja drewniana, fachwerk, mur pruski, konstrukcha szachulcowa - konstrukcja budynku z drewnianych belek tworzących ustrój nośny ścian w formie kratownicy, z wypełnieniem położonych między nimi fach (pól) gliną, cegłami itp.

Sztukateria - motyw dekoracyjny wykonany w stiuku.

Tęcza - w kościele łuk arkadowy zamykający górą otwór na styku nawy głównej i prezbiterium; w średniowieczu rozpowszechnił się zwyczaj umieszczania w tęczy tzw. belki tęczowej na której ustawiano krucyfiks oraz figury Matki Boskiej i św. Jana.

Trakt - ciąg co najmniej dwóch pomieszczeń znajdujących się na jednej osi, na ogół równoległej do osi podłużnej budynku; zależnie od liczby równoległych do siebie traktów mówimy o budynkach jedno-, dwu-, lub więcej traktowych; ze względu na trudności związane z oświetleniem traktu wewnętrznego, liczna ich rzadko przekracza trzy. Szczególną postacią traktu jest **amfilada**.

Tralka, balas - pionowy człon w balustradzie, złożony z jednego lub dwóch gruszkowatych elementów, wsparty na bazie, dźwigający poręcz.

Transept - nawa poprzeczna.

Trompa - narożny wysklepek o kształcie wycinka stożka, składający się z jednego lub kilku łuków konstrukcyjnych, zmniejszających się uskokami ku dołowi. Trompy umożliwiają przejście od rzutu czworobocznego do ośmiobocznego, stanowiącego podstawę dla sklepienia kopuł.

Tryglif - prostokątna płytka posiadająca trzy ostre żłobienia, umieszczana pomiędzy metopami i na narożach fryzu belkowania doryckiego.

Wątek ceglany - układ widocznych w licu muru **główek** (krótszych boków cegły) i **wozówek** (dłuższych boków cegły).

Wiązany system - system kompozycji przestrzennej wnętrz kościelnych, związany z zastosowaniem sklepień krzyżowych, w której jednemu kwadratowemu przęsłu nawy głównej odpowiadają po dwa kwadratowe przęsła w nawach bocznych, każde o polu stanowiącym ¼ pow. przęsła głównego.

Więźba dachowa - szkielet konstrukcyjny dachu, dźwigający pokrycie. Belka spoczywająca na koronie muru, na której opiera się więźba to **murłata** bądź **namurnica**; pochyłe belki dźwigająca poszycie nazywane są **krokwiami**; dwie symetryczne krokwie połączone ze sobą, ustawione prostopadle do kalenicy tworzą **więzar**; poziomy element konstrukcyjny łączący parę krokwi i zabezpieczający je przed rozsunięciem nazywamy **jętką**; pozioma belka prostopadła do więzarów, podpierająca krokwie to **płatew**.

Wimperga - w architekturze gotyckiej dekoracyjny szczyt trójkątny, umieszczany w zwieńczeniu portalu lub okna.

Wirydarz - kwadratowy lub prostokątny ogród wewnątrz zabudowań klasztornych, otoczony krużgankiem, otwierającym się do niego arkadami.

Woluta, ślimacznica - element architektoniczny i motyw ornamentalny w kształcie spirali lub zwoju.

Wspornik - element architektoniczny podtrzymujący np. żebro sklepienia, posąg, osadzony w ścianie i wysunięty silnie przed jej lico.

Wykusz - nadwieszony na zewnętrznej ścianie budowli występ w formie dobudówki, nakrytej osobnym dachem, poszerzający wnętrze do którego przylega.

Wysklepki - pola między żebrami w sklepieniach krzyżowo-żebrowych.

Zakrystia - boczne pomieszczenie w świątyni chrześcijańskiej, przylegające do prezbiterium i połączone z nim wejściem, przeznaczone do przechowywania sprzętów i szat liturgicznych oraz do przygotowywania się kapłanów do odprawiania obrzędów liturgicznych.

Złote cięcie, złoty podział - podział odcinka na takie dwie części, iż cały odcinek ma się tak do części większej, jak część większa do mniejszej.

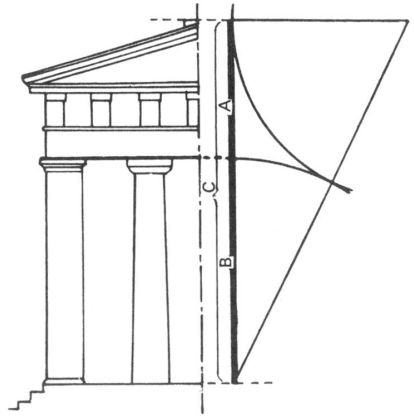

złote cięcie. Konstrukcja i zastosowanie złotego cięcia w odniesieniu do stosunku wysokości kolumn do całkowitej wysokości świątyni greckiej porządku doryckiego. A – minor, B – maior, C – summa

Zwornik, klucz - środkowy, szczytowy kliniec łuku lub niektórych typów sklepień, często wyróżniający się kształtem, wielkością, dekoracyjnym opracowaniem.

Żabka - średniowieczna ozdoba architektoniczna w kształcie zwiniętych liści lub pączków; w sztuce romańskiej służyła do zdobienia baz kolumn; w gotyku osadzana była często na odchylającej się na zewnątrz łodydze, umieszczano ją na gzymsach, głowicach kolumn, archiwoltach, na krawędziach szczytów, wimperg, hełmów wież w zwieńczeniach pinakli itp.

Żagiel - pendentywa.

Żebro - profilowany element, przeważnie o charakterze konstrukcyjnym, występujący wzdłuż linii przenikania się pól sklepienia i przenoszący obciążenia ze sklepienia na węzły konstrukcyjne.